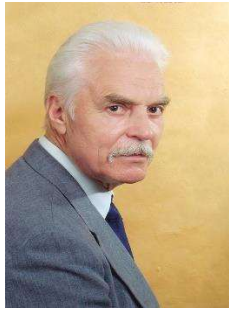

УДК 81'373,45

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-169-173

Анатолій ПОПОВСЬКИЙ[©]

доктор філологічних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

«В ЯКОСТІ» ЧИ «ЯК»?

У статті висвітлюється структурно-семантичний і функціонально-мотиваційний опис широко вживаного в сучасних засобах масової інформації – радіо, телебаченні, пресі, діловодстві та побутовому мовленні деградаційного калькованого елемента *в якості* різнофаховими представниками українського суспільства: радіо- і телеведучими, науковцями, нардепами, письменниками, музикантами, спортсменами, який укорінився внаслідок тривалих асиміляційних процесів, коли Україна перебувала під владою царської Росії, а потім СРСР. Цей мовний набуток через такі умови успадкувався в мовлення мешканців суверенної України і потенційно продовжує функціонувати в найбільш впливових на формування культури мови засобах масової інформації. Такий затяжний процес від асиміляційного очищення і відновлення історично усталених українською мовою загальнолітературних норм усного й писемного мовлення зумовлений переорієнтацією російськомовного населення на державну мову незалежної України в умовах воєнного стану з російською федерацією і бракові високоінтелектуальних працівників радіо й телеканалів.

Ключові слова: мовна політика, калькування, культура мови, мовно-літературна норма, суржик, засоби масової інформації, словники.

Постановка проблеми. Русифікація українського народу, впроваджувана ретельними офіційними і неофіційними заборонними циркулярами царської Росії, а потім марксистсько-ленінськими ідеологами СРСР не здає своїх позицій і в державотворчому процесі суверенної України у боротьбі з живучим суржиком, породженим у «колісці братніх слов'янських народів» під покровом «старшого брата» – північного сусіда, який суто питомі українські слова, що за змістом і граматичною формою не були близькими до російських, або вилучалися з ужитку, або оголошувалися буржуазно-націоналістичними елементами і т.п. Внаслідок такої мовної політики в мовленні українців укорінилося легкодумне калькування, яке впродовж тривалих років дало свої рясні сходи як у побутовому, діловому мовленні, так й інших сферах суспільного життя.

У «Передньому слові» до книги «Як ми говоримо», що вийшла в світ ще до розпаду Радянського Союзу (1970), Борис Антоненко-Давидович писав: *«Боротьба за чистоту й високу мовну культуру – це боротьба за культуру взагалі. Дбати за очищення мови від усякого засмічення й за дальше піднесення її культурного рівня – це обов'язок усього українського суспільства, не кажучи вже про тих людей, що безпосередньо працюють над мовою – вчених – мовознавців, письменників, журналістів, дикторів, працівників редакцій і видавництв, викладачів рідної мови. Адже від мови наших підручників, газет, науково-популярної й художньої літератури багато залежить, чи мова мільйонів читачів удосконалюватиметься й збагачуватиметься, чи, – як іноді, на жаль, трапляється, – засмічуватиметься.*

Мова – тонкий інструмент. В одних устах вона звучить із такою силою, що кажучи словами І.Франка, «мов трубою, мільйони зве з собою, в інших – тільки ріже слух, вона – мов те лушпиння без животворного зерна» [1, с. 9].

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання боротьби за високу культуру української мови, порушені Борисом Антоненком-Давидовичем, підхопили й продовжили представники мовознавчої науки – Олександр

© А. Поповський, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7815-1891>

popovski@i.ua

Пономарів «Культура слова: мовностилістичні поради» (1999), Ярослав Радевич-Винницький «Етикет і культура спілкування» (2001), Микола Зубков «Сучасна українська ділова мова» (2003), Надія Бабич «Культура фахового мовлення» (2005), Світлана Шевчук «Українське ділове мовлення» (2005), Любов Мацько, Лариса Кравець «Культура української фахової мови» (2007), Геннадій Вознюк «Українська мова за професійним спрямуванням» (2010), Лариса Масенко «Суржик. Між мовою і язиком» (2011), Іван Вихованець «Розмовляймо українською» (2012), Катерина Городенська «Українське слово у вимірах сьогодення» (2014), Олександра Сербенська «Антисуржик» (2017), Зиновій Бичко «Буття зарубини» (2021) та ряд інших науковців, культурних і громадських діячів.

Метою статті є лінгвокультурний аналіз деградаційного калькованого словосполучення *в якості* в українських ЗМІ і відновлення його традиційно усталених мовно-літературних норм у сучасному писемному й усному мовленні.

Виклад основного матеріалу. Здавалось би, що при такій наявності цілеспрямованих публікацій, адресованих широкому загалу українського суспільства, які витримали велику кількість перевидань, цілком достатньо для того, щоб поглибити свій культурно-мовний рівень щодо викорінення калькованих мовних огріхів і зокрема словосполучення – *в якості*. Проте цьому раду дають лише високоінтелектуальні шанувальники рідної мови, а більшість дипломованої братії продовжує грішити, бо лінь заглянути в словники, щоб утямити в розмежуванні понять цього слова залежно від контексту. Адже в «Словнику української мови» обґрунтовано подається його тлумачення:

ЯКІСТЬ, якості, ж. 1. *філос.* Внутрішня визначеність предмета, яка становить специфіку, що відрізняє його від усіх інших.

2. Ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його використання за призначенням. *Довго він перегортав дрібно списані аркуші, ніби перевіряв якість перекладу* (Кол., Терен., 1959, 351);

3. Та чи інша характерна ознака, властивість, риса кого-, чого-небудь. *Цінні якості ялівцю давно привертала увагу людини: його деревина є найкращим матеріалом для виготовлення олівців.*

4. *шах.* Різниця в цінності між важкою фігурою (турою) і легкою (слоном, конем). *Пожертвувати якість* [7, XI, с. 638].

У «Русско-украинском словаре» ця лексема теж має достатньо переконливі тлумачення: **качество** якість, -кості; **в качестве кого-чего** як хто-що, за кого-що; **в качестве друга** як друг [8, I, с. 659], а в «Українсько-російському словнику» – 2) **як** (*союз сравнительный*) как; будто; (*после сравнительной степени*) чем; як х т о, щ о как кто, что; наподобие кого, чего, подобно кому, чему, (*в какой роли*) **в качестве кого, чего** [9, с. 933].

Тривалі спостереження над цим мовним явищем свідчать про те, що байдуже ставлення до засвоєння мовно-літературних норм породжує їх деградацію внаслідок недотримання усталених фонетичних, граматичних, стилістичних, лексичних мовленнєво-правописних правил рідної мови, що, безсумнівно, розкитує основоположні принципи граматичної системи мови, сформованої впродовж багатьох століть. Найбільш впливовими в культивуванні мовних огріхів, іншомовних запозичень різного гатунку, сміттеносних мовних «прикольностей» і огидної нецензурщини є засоби масової інформації – радіо, телебачення, інтернет, преса, де, на жаль, не всі працівники відзначаються високим рівнем освіти, етикету, риторичних здібностей і почуттям відповідальності за високу культуру виховання загальнолюдських духовних цінностей сучасного суверенного українського суспільства.

То ж і впроваджуються такі мовні погіршення працівниками етеру, як-от:

– *І все лишається в якості благого побажання*» (радіокоментатор «Укр. радіо» Віталій Науменко, 18.12.2019) зам. *«І все лишається як благі побажання»;*

– *«Українській еліті нема чого запропонувати Україні, крім себе в якості тієї, що годується від України ім'ям України»* (Леонід Швець, політичний оглядач «Політика» 24.09.2021 18.46) зам. *«Українській еліті нема чого запропонувати Україні, крім себе як тієї, що годується від України ім'ям України»;*

– *«здійснити в якості конфіскації»* (радіоведуча Наталя Соколенко, 08.05.2020) зам. *«здійснити конфіскацію».*

– Або таке: *«...адвокати просять у якості запобіжного заходу пропонувати*

(радіокоментатори 18.07.2017») зам. «...адвокати просять **як** запобіжний захід запропонувати»; «...запрошували **в якості** почесних гостей» (Укр. радіо, 6.01.2017) зам. «...запрошували **як** почесних гостей»; «... **у якості** доказів» (Укр. радіо, 20.04.2017) зам. «... **як** докази»; «До того ж, у 2015 році Демченко брав участь у Мінських переговорах **у якості** радника Порошенка» (Укр. радіо, 5.03.2020) зам. «До того ж, у 2015 році Демченко брав участь у Мінських переговорах **як** радник Порошенка»; «...до Харкова прибули з Куби боксери **в якості** приборкувачів» (Укр. радіо, 29.02.2016) зам. «...до Харкова прибули з Куби боксери **як** приборкувачі»; «... звільнення наших політ'язнів Криму – проблема виникає **в якості** домовленості» (19.08.2021) зам. «... звільнення наших політ'язнів Криму – проблема, зумовлена двосторонніми домовленостями» або «звільнення наших політ'язнів Криму – проблема, що відповідає домовленостям»; «... людину сприймали **в якості** посла» (Дніпр. обл. радіо, 26.07.2021) зам. «... людину сприймали **як** посла»; «... вони повернулися в Британію, щоб дебютувати **в якості** моделей» (Укр. радіо, 21.08.2021) зам. «... вони повернулися в Британію, щоб дебютувати **як** моделі»; «До поразки під Дебальцевим ми рухалися **в якості** домовлення» (Укр. радіо, 18.02.2021) зам. «До поразки під Дебальцевим ми рухалися **відповідно до** домовлення/за домовленням»; «уряд закупив **у якості** викупу цього історичного документа» (Радіо культура, 18.07.2021) зам. «уряд викупив цей історичний документ»;

– «Народний депутат з фракції «Слуга народу» декілька днів тому задекларував 1 939 868 гривень **у якості** лотерейного виграшу» (Укр. радіо, 4.02.2021) зам. «Народний депутат з фракції «Слуга народу» декілька днів тому задекларував 1 939 868 гривень **як** лотерейний виграш»;

– «Повітряний коридор тепер маємо сприймати **у якості** справедливості дотримання авіаційного простору» (Укр. радіо, 17.02.2022) зам. «Повітряний коридор тепер маємо сприймати **як** чинне дотримання домовленостей авіаційного простору»;

– «Цей корпус російських військ ввійшов до Ростова **в якості** миротворців» (Укр. радіо, 19.02.2022) зам. «Цей корпус російських військ ввійшов до Ростова **як** миротворець». «Мешканці Закарпаття долучаються **в якості** добровольців» (Укр. радіо, 25.02.2022) зам. «Мешканці Закарпаття долучаються **як** добровольці». «... Все це буде повернуто **в якості** референції» (Укр. радіо, 16.03.2022) зам. «... Все це буде повернуто **як** референції» і т.п.

Більше того, такі похибки трапляються й у мовленні науковців, громадських і культурних діячів, зокрема Юрія Шаповала, українського історика, доктора історичних наук, який тривалий час веде вельми цікаву радіо- рубрику «Не вигадані історії»: «...відвідав **у якості** президента.» (Укр., радіо, 1.12. 2017) зам. «відвідав **як** президент»;

– **майстрів художнього слова:** «Я був **у якості** письменника» зам. «Я був **як** письменник» (письменник, поет Сергій Габор, Укр. радіо 13.12.2019); «Тоді я працювала **в якості** санітарки» (волонтер, письменниця, перекладач Тамара Горіхазерня. Укр. радіо: Радіо культура, 10. 09.2021);

– **високопосадових державних діячів:** Валерія Володимирівна Лутківська, член гуманітарної комісії 3-х сторонньої підгрупи в Мінську: «Коли в Мінську приєдналась **в якості** експерта»; «... коли я працювала **в якості** уповноваженої в Мінську» (3.01.2020) зам. «**як** експерт / **як** уповноважена» і тут же: **як** переговорник, я знала проект беркутівців»; «...зарекомендував мене Кабмін **в якості** менеджмента» (3 промови нардепа Юрія Вітренка на засіданні ВР України, 18.12.2020) зам. «...мене рекомендував Кабмін **як** менеджмента»; «Мені подобалася моя робота **у якості** голови Верховної Ради» зам. «Мені подобалася моя робота, **яку** виконував, будучи головою Верховної Ради» або «Мені подобалася моя робота **на посаді** голови Верховної Ради. Мені подобається те, чим я сьогодні займаюся. Це не подобається багатьом моїм колишнім колегам, але це вже їхня справа», – пояснив нардеп (Разумков – А.П.). І доречне: «Партія завжди повинна будуватися на принципах та цінностях. Важливі і лідери, які з нею йдуть, і важливі люди, які до неї приходять, важливі їхні знання, компетентність, професіоналізм, **моральні якості**, але завжди ти об'єднуєшся навколо ідеї», – зазначив экс-спікер [6];

– **науковців:** Науковці ж звернули увагу на цілющі властивості рослини після Другої світової війни, коли з'ясувалося, що солдати Канади і США, які у воєнні роки перебували на Філіппінах, вживали листя катарантусу **в якості** заміни інсуліну,

навчившись цьому в місцевих жителів» [5, с. 5] зам. «... вживали листя катарантусу як замітник інсуліну»;

– «Капуста помічна в разі захворювання печінки, діабету, розладів травлення, геморою та корисна в якості стимулятора виділення жовчі» [4, с. 6] зам. «... корисна як стимулятор...»;

– «Кориця здатна не лише маскувати непріємний запах з рота. Вона також може знищувати бактерії у роті, перешкоджаючи розвитку карієсу. Склад з декількох паличок кориці, настояних на гарячій воді, можна використовувати у якості натурального ополіскувача для рота, причому він буде діяти саме як антибактеріальний засіб» [10] зам. «...використовувати як натуральний ополіскувач»;

– «Медики вважають, що в якості першого прийому їжі банани не підходять, так як при вживанні натщесерце вони можуть викликати проблеми з кишечником» зам. «Медики вважають, що для першого прийому їжі банани не підходять, так як при вживанні натщесерце вони можуть викликати проблеми з кишечником. Крім того, через велику кількість цукру цей фрукт спочатку зарядить енергією, а через кілька годин викличе відчуття виснаження. Тому їсти банани рекомендується вранці: або в поєднанні з іншими продуктами, або на другий сніданок» [11];

– «Необхідно провести такий захід, що діє в якості збільшення донорів (Укр. радіо, 27.11.2021)» зам. «Необхідно провести такий захід, який би сприяв збільшенню донорів»;

– «...використовувати в якості електроліта» (Укр. радіо, 23.07.2021) зам. «...використовувати як електроліт»;

– **музикантів:** «Я була в якості акомпаніатора Ліни Колісарової, – говорить піаністка Уляна Костович. (Радіо культура, 27.03.2020) зам. «Я брала участь як акомпаніатор Ліни Колісарової» або «Я була акомпаніатором Ліни Колісарової». «П'єса подарована в якості твору...», – говорить музикант Євген Громов (Радіо культура, 22.06.2020) зам. «П'єса подарована як твір»;

– **спортсменів:** «Андрій Ткачук біг на чемпіонаті України у якості володаря національного рекорду з 48-годинного бігу. У 2019 році за цей час він подолав дистанцію у 370 кілометрів» зам. «Андрій Ткачук біг на чемпіонаті України як володар національного рекорду з 48-годинного бігу. У 2019 році за цей час він подолав дистанцію у 370 кілометрів» [12].

Достатньо таких мовних покручів і в діловому мовленні навіть на бланках вишів «Положення про визначення наукового рейтингу науково-педагогічних працівників»:

– «Участь у якості організаторів / членів журі / комісії наукових конкурсів (МОН, МВС, МАН тощо)» зам. «Участь як організатора...»;

– Участь у якості експерта з грантової діяльності (проведення експертної оцінки, тренінгів і т.п.) зам. «Участь як експерта...», але «Участь в атестації наукових працівників як офіційного опонента дисертаційного дослідження» (2), а також у різноманітних галузевих інструкціях: «Рослинно-вітамінний комплекс «Геровітал ДР. Тайс Плюс» ідеально підходить в якості додаткового джерела вітамінів і мінеральних речовин» (інструкція до ліків 10.04.2020) зам. «...підходить як додаткове джерело вітамінів і мінеральних речовин» [2] і т.п.

Висновки. Аналіз мовних огріхів калькованого типу свідчить, що, незважаючи на широку доступність лексикографічних і довідкових джерел, у сучасному мовленні суверенної України продовжує функціонувати деградоване калькування й запозичення іншомовних слів при наявності в українській мові достатньої кількості мовно-літературних відповідників. Тому постає нагальна проблема очищення від успадкованого словесного мотлоху і дбайливого ставлення до виховних чинників культури мови в усіх сферах суспільного життя українства. І першість у цьому плані, безсумнівно, має належати високоморальним і високоінтелектуальним працівникам освітніх закладів, засобів масової інформації та всіх адміністративних підрозділів державного управління, адже культура мови – це обличчя нашої нації, її духовна сила.

Список використаних джерел

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / уклад. Я. Б. Тимошенко. Київ: Либідь, 1991. 256 с.
2. Авторський архів.
3. Бичко Зиновій. Як ми говоримо. За вільну Україну, 1992, серпень. С. 4.
4. Газета «Здоров'я і довголіття». 2020, № 9, 03–05.03.

5. Наталя Земна. Квітка надії. *Зелена планета*. 2018, № 1.
6. Прищепа Ярослав. «З кабінетів або вийдеш сам, або винесуть». Разумков про «Слугу народу» і політичні амбіції. *Ексклюзивно*. 10 листопада, 2021, 19:06. УНІАН.
7. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1971–1980.
8. Русско-украинский словарь, в 3-х т. Издание второе, исправл. Т. И. Киев, 1980.
9. Українсько-російський словник. Видання п'яте. Київ, 1985.
10. URL : <https://u-news.com.ua/118517-scho-mozhe-vidbuvatysia-z-organizmom-akshcho-shchodnia-zidaty-shchipku-koryci.html> 13.10.2021.
11. URL : <https://newsyou.info/nazvanij-optimalnij-chas-vzhivannya-korisnix-produktiv>. 19.12.2021.
12. URL : https://pnk.tv/news/evrosport/ukrainets_probih_ponad_400_km_za_48_hodyn_i_uviishov_v_istoriiu_1010728.

Надійшла до редакції 21.03.2022

References

1. Antonenko-Davydovych, B. D. (1991) Yak my hovorymo [How we speak] / uklad. Ya. B. Tymoshenko. Kyiv : Lybid', 256 p. [in Ukr.].
2. Avtors'kyu arkhiv [Author's archive]. [in Ukr.].
3. Bychko, Zynoviy (1992) Yak my hovorymo [How we speak]. *Za vil'nu Ukrainu, serpen'*. P. 4. [in Ukr.].
4. Hazeta «Zdorov'ya i dovolittya» [Newspaper «Health and Longevity»]. 2020, № 9, 03–05.03. [in Ukr.].
5. Zemna, Natalya (2018). Kvitka nadiyi. *Zelena planeta*, № 1. [in Ukr.].
6. Pryshchepa, Yaroslav (2021) «Z kabinetiv abo vyydesh sam, abo vynesut'». Razumkov pro «Sluhu narodu» i politychni ambitsiyi [«Either you leave the offices yourself, or they will take you out.» Razumkov about the «Servant of the People» and political ambitions]. *Eksklyuzyvno*. 10 lystopada, 19:06. UNIAN. [in Ukr.].
7. Slovnyk ukraiyins'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 t. Kyiv: Naukova dumka, 1971–1980. [in Ukr.].
8. Russko-ukraiynskyi slovar' [Russian-Ukrainian dictionary], v 3-kh t. Yzdanye vtoroe, yspravl. T. I. Kyev, 1980. [in Russ.].
9. Ukraiyins'ko-rosiys'kyi slovnyk [Ukrainian-Russian dictionary]. Vydannya p'yate. Kyiyiv, 1985. [in Ukr.].
10. URL : <https://u-news.com.ua/118517-scho-mozhe-vidbuvatysia-z-organizmom-akshcho-shchodnia-zidaty-shchipku-koryci.html> 13.10.2021.
11. URL : <https://newsyou.info/nazvanij-optimalnij-chas-vzhivannya-korisnix-produktiv>. 19.12.2021.
12. URL : https://pnk.tv/news/evrosport/ukrainets_probih_ponad_400_km_za_48_hodyn_i_uviishov_v_istoriiu_1010728.

ABSTRACT

Anatoliy Popovskiy. «In quality» or «as»? The article highlights the structural-semantic and functional-motivational description of the degradation of the calque element widely used in modern mass media – radio, television, press, office work and everyday speech as diverse representatives of Ukrainian society: radio and TV presenters, scientists, people's deputies, writers, musicians, athletes, which took root as a result of long assimilation processes, when Ukraine was under the rule of Tsarist Russia, and then the USSR. This linguistic acquisition, due to such conditions, was inherited in the broadcasting of residents of sovereign Ukraine and potentially continues to function in the most influential mass media for the formation of speech culture. Such protracted process of assimilation purification and restoration of the historically established Ukrainian language general literary norms of oral and written speech is due to the reorientation of the russian-speaking population to the state language of independent Ukraine under martial law with the Russian Federation and the lack of highly intelligent employees of radio and TV channels.

And although linguists have prepared and published enough educational and reference literature for the educational process of secondary and higher educational institutions, however, insufficient attention was paid to the issue of clearing assimilative calque elements of the russian language, especially those that in the context could clearly distinguish semantic concepts about quality, since this word is polysemous.

Moreover, mastering the native language in the professional direction with the annual reduction in the number of hours can not give the full and harmonious knowledge of the language culture that every member of the modern spiritually renewed society should receive and improve during their life in order to get rid of those Surzhik twists that have become the chronic speech disease of Ukrainianness, which has won independence and defends it by the power of its freedom-loving word.

Keywords: *language policy, calque, speech culture, language and literary norm, surzhik, mass media, dictionaries.*